

- мейств, 25 июня 1912 г., № 37 507 // Полное собрание законов Российской империи. — Собрание третье: в 33 т. — СПб., 1912. — Т. 32. — С. 935—945.
5. Циркуляры МВД, Департамента полиции, Минского губернатора и Присутствия // Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). — Фонд 1595. — Оп. 1. — Д. 3607.
 6. Дело о привлечении к ответственности земского начальника 6-го участка Слуцкого уезда Богдановского за невозвращение в район своего участка после эвакуации // НИАБ. — Фонд 1595. — Оп. 1. — Д. 3669.

Яноўская Валянціна Васільеўна

Інстытут гісторыі НАН Беларусі (Мінск, Беларусь)

ПРАТЭСТАНЦКІЯ КАЊФЕСІІ БЕЛАРУСІ ПАДЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Пачатак Першай сусветнай вайны паклаў канец лібералізацыі заканадаўства ў адносінах да розных канфесій Расійскай імперыі, якая хоць і з абмежаваннямі, але пачала ажыццяўляцца пасля прыняцця ўказа ад 17 красавіка і маніфеста 17 кастрычніка 1905 г. Асабліва адчувальна змену сітуацыі адчулі так званыя замежныя веравызнанні. У адносінах да пратэстанцкіх канфесій лібералізацыя заканадаўства была не толькі прыпынена, але і атрымала супрацьлеглы курс. Перш за ўсё гэта тычылася евангелісцка-лютэранскай царквы, большая частка прыхаджан якой была нямецкага паходжання. Вайна выклікала прыняцце шэрагу дыскрымінацыйных законаў у адносінах да нямецкага насельніцтва імперыі. Прычым звесткі пра падданных замежных краін пачалі збірацца ў беларуска-літоўскіх губернях яшчэ напярэдадні вайны. Так што мясцовыя ўлады да пачатку 1914 г. паспелі зафіксаваць усіх замежнікаў, у тым ліку, зразумела, лютэранскіх святароў і прыхаджан. Праўда, мэтай збору падобных звестак было не ўстанаўленне іх канфесійнай прыналежнасці, а годнасць/прыналежнасць мужчынскай часткі гэтай групы насельніцтва да службы ў замежнай арміі. Паводле гэтых звестак, у г. Віцебску на 1 студзеня 1914 г. пражывала 128 замежных падданных, у тым ліку 52 «германца» і 21 «аўстрыец». З іх годнымі да вайскавай службы (мужчын ва ўзросце ад 23 да 45 гадоў) былі прызнаны 41 чал. У Полацку пражывала 9 замежных падданных, у тым ліку 5 «германцаў» і 1 «аўстрыец»; Дзвінску — 76 (30 «германцаў» і 10 «аўстрыцаў»). Па паветах самая вялікая колькасць «германцаў» і

«аўстрыйцаў» пражывала ў Дзвінскім — 56, Рэжыцкім — 28, Віцебскім — 23, Лепельскім — 19. У цэлым па губерні (без Люцынскага, Себежскага і Невельскага паведаў) быў зафіксаваны 261 «германец» і «аўстрыец» і 97 годных да вайскавай службы [3, арк. 3, 5, 7, 11].

З пачаткам вайны нямецкае насельніцтва часткова было дэпартавана з прыфрантавой паласы. Закрываліся нямецкамоўныя газеты, грамадскія таварыствы. За 1915—1917 гг. было «высочайше» зацверджана некалькі «ліквідацыйных» законаў, якія абмяжоўвалі правы асоб нямецкай нацыянальнасці на ўласнасць нерухомасцю і зямлёй. Былі абмежаваныя і асабістыя правы немцаў-пратэстантаў [2, с. 219].

Пачатак вайны з’явіўся падставай і для перагляду ўзаемаадносін паміж дзяржавай і пратэстанцкімі канфесіямі на заканадаўчым узроўні. У 1915 г. пад шыльдай распрацоўкі мерапрыемстваў па ўдасканалванні веравызнаўчай палітыкі МУС (Дэпартамент духоўных спраў замежных веравызнанняў) прыняў рашэнне прыступіць да кардынальнай перапрацоўкі заканадаўчых актаў адносна пратэстанцкіх канфесій. Перш за ўсё крытыцы быў падвергнуты статут 1832 г. Адзначалася, што гэты статут быў складзены «под исключительным влиянием лиц немецкой национальности» і разглядаў евангелісцка-лютэранскую веру ў якасці нямецкай нацыянальнай. У цэлым, даючы ацэнку гэтаму статусу, была выказана думка, што яго палажэнні «не соответствуют сейчас ни государственным интересам, ни изменившимся условиям современной церковной жизни лютеран» [7, арк. 7]. МУС прапанавала замяніць у справагодстве нямецкую мову на дзяржаўную, зрабіўшы яе ў далейшым абавязковай, і забяспечыць вядзенне службы на роднай мове прыхаджан. Для гэтага планавалася пераўтварыць тэалагічны факультэт Юр’еўскага ўніверсітэта ў асобны тэалагічны інстытут з выкладаннем на дзяржаўнай мове [7, арк. 8, 9].

У шэрагу іншых мерапрыемстваў планавалася адмена патранату, ліквідацыя дваранскага прадстаўніцтва ў кіруючых царкоўных структурах. Прызнавалася мэтазгоднай і ажыццяўленне рэформы цэнтральнага кіравання евангелісцка-лютэранскай царквы ў Расійскай імперыі, унясенне змен ва ўладкаванне прыходаў. Некаторыя (аб мове перапіскі, справагодства, пратаколаў пасяджэнняў пратэстанцкіх духоўных устаноў і аб пераглядзе адпаведных артыкулаў закона) былі распрацаваны і прадстаўлены на разгляд Дзяржаўнай Думы [7, арк. 10]. Склад камісіі па веравызнаўчых пытаннях (з 33 членаў камісіі 22 — прываслаўных, 4 — католікі, 2 лютэраніны, 2 — менаніты, 1 — мусульманін, 1 — іўдзей, 1 — прадстаўнік пратэстанцкага сектанства [8, арк. 2]) не пакідае сумненняў, што гэтыя заканадаўчыя акты былі даспадобы

IV Дзяржаўнай Думе. Але пад ціскам ваенных абставінаў увесь гэты заканадаўчы спектр так і не быў рэалізаваны. Толькі асобныя ідэі, што ўтрымлівалі праекты, уводзіліся ў адміністрацыйным парадку.

Перш за ўсё ў шэрагу мер, накіраваных супраць лютэранскай царквы, трэба адзначыць забарону нямецкай мовы ў выкананні ўсіх царкоўных патрэбаў для насельніцтва і высылку лютэранскіх святароў за межы Расійскай імперыі. Але, як сведчаць дакументы, адсачыць выкананне адпаведных цыркуляраў ва ўмовах увядзення ваеннага стану, як і поўнае іх выкананне, было не так проста. Напрыклад, 4 жніўня 1915 г. на імя віцебскага губернатара паступіла скарга аб тым, што пастар Дэгнерт, які прыехаў з Фрыдрыхштацкага павета Курлянскай губерні, здзейсніў на Лівенгофскіх лютэранскіх могілках абрад пахавання на нямецкай мове. «Как всякий раз и теперь мы, беженцы, и многие из жителей местечка (Лівенгоф. — *В.Я.*) — адзначалася ў лісце, — пришли на молебен... мы услышали, что все происходит на немецком языке... который воспрещен с начала войны и еще в публичном месте» [4, арк. 3]. Рапарт Дзвінскага спраўніка (ад 4 лістапада 1915 г.) сведчыць, што абрад пахавання і на самой справе меў месца, але ўстанавіць, на якой мове ён адбываўся, нямецкай ці латышскай, не ўдалося, бо ўсе прысутныя на могілках пасля абстрэлу мястэчка 3 верасня эвакуіраваліся ў невядомым напрамку [4, арк. 2].

Важным накірункам абмежавання дзейнасці лютэранскай царквы, а адпаведна і яе ўплыву на мясцовае насельніцтва стала высылка лютэранскіх пастараў і прыхаджан з прыфрантавой зоны і наогул за межы Расійскай імперыі. Прычым лютэранскім пастарам, падданым Расійскай імперыі, не нямецкага паходжання дазваляўся выезд з заходніх губерняў у іншыя. Сярод дакументаў таго часу, што захоўваюцца ў НГАБ у Мінску, маецца прашэнне лютэранскага пастара Мінскай губерні (латыша па паходжанні) А. Мачулана (Мачланса) ад 24 жніўня 1915 г. на імя старшыні Мінскага эвакуацыйнага камітэта генерал-лейтэнанта А. Вайцяхоўскага аб дазvole яму эвакуіравацца з сям’ёй ў Кіславодск Стаўрапольскай губерні [1, с. 70]. Дазвол яму быў дадзены.

Іншаземцаў, галоўным чынам нямецкіх і аўстрыйскіх падданых, высылалі за межы імперыі. На пачатку 1915 г. паміж расійскім і нямецкім урадамі было заключана пагадненне «о беспрепятственном выбытии в Германию» лютэранскіх святароў. Занепакоенасць выкананнем гэтага пагаднення на тэрыторыі беларускіх губерняў з боку ўладных структур узрасла з восені 1915 г., калі ў кастрычніку фронт стабілізаваўся на лініі Дзвінск — Паставы — Баранавічы —

Пінск, а значыцца літаральна побач з тэрыторыяй пражывання лю-тэранскага насельніцтва.

З прыбліжэннем лініі фронту больш жорстка вялося назіранне і за высяленнем за межы прыфрантавой паласы нямецкіх каланістаў. 24 лістапада 1915 г. са штаба пятай арміі на імя віцебскага губернатара прыйшла тэлеграма з запытам аб наяўнасці ў Рэжыцкім, Люцынскім, Дрысенскім, Себежскім і Дзвінскім паветах нямецкіх каланістаў з пазначэннем дакладных звестак аб іх. 13 студзеня 1916 г. тэлеграмай з МУС запатрабавалася: «...изложить сведения всех немецких колони-ях, изложив подробно число колонистов, месторасположение коло-нии, занимаемое пространство, а также настроение колонистов» [5, арк. 9]. У абедзве інстанцыі быў адпраўлены адказ, што на тэрыторыі ўсёй Віцебскай губерні нямецкіх калоній і каланістаў не мелася [5, арк. 8, 22].

У дачыненні да евангелісцка-рэфармацкай царквы падобных дыскрымінацыйных мер не прымалася, але яе становішча таксама кардынальна змянілася. Эвакуацыя Калегіі Віленскага евангелісцка-рэфармацкага сінода з Вільні і шэрагу прыходскага духавенства з Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губерняў значна пагоршыла стан і гэтай пратэстанцкай канфесіі. У лісце Віленскай евангелісцка-рэфармацкай калегіі ад 19 студзеня 1916 г., накіраваным міністру ўнутраных спраў, гаварылася: «...после эвакуации Коллегии из Вильны, а подве-домственного ей духовенства из Виленской, Ковенской и Гродненской губерний, Синод, Коллегия и духовенство, лишившись дохода с домов и угодий, занятых ныне неприятелем, свыше 30 000 руб. в год, очути-лось в безвыходном положении, не имея средств на покрытие своих расходов» [9, арк. 179, 179 адв.].

Да ліста дадаецца спіс, які ілюструе дакладна тэра страты, што панёс кожны рэфармацкі прыход. У дачыненні да беларускай тэрыторыі гэта: маёнткі Гродзенскай губерні — Расна (140 рублёў у год), Непакойчыцы (175 рублёў у год); Ізабелін (250 рублёў у год); маёнткі Мінскай губерні — Любча (200 рублёў у год); Койданаў (309 рублёў у год) [9, арк. 182].

Пасля перадачы просьбы з аднаго ведамства ў другое ў студзені 1917 г. «Особый журнал Совета Министров» ад 20 студзеня 1917 г. вы-нес рашэнне аб выдачы пазыкі Віленскай евангелісцка-рэфармацкай калегіі ў суме 10 тысяч рублёў «...при условии погашения означен-ной суммы в течение годового срока по ратификации мирного между Россией и воюющими державами договора» [9, арк. 207 адв.].

Пад узмоцнены кантроль дзяржаўных органаў падпалі і асобныя пратэстанцкія адгалінаванні. 18 мая 1916 г. у адрас губернатараў быў

накіраваны сакрэтны цыркуляр МУС «Об усилении надзора за сектантским движением». Падставай паслужыла адмова прыхільнікаў баптызму, евангельскіх хрысціян і адвентыстаў ад выкарыстання зброі супраць ворага і ўдзелу ў вайне. У дакуменце гаварылася: «По настоящее время от военных Прокуроров Военно-окружных судов продолжают, постепенно возрастая в числе, поступать уведомления об отказах по религиозным убеждениям нижних воинских чинов, в большинстве случаев баптистов, евангельских христиан и адвентистов от употребления оружия против врагов и от участия в войне» [6, арк. 1]. Адзначалася, што ў многіх выпадках секты ўзначальваліся замежнымі падданымі і прадпісвалася ўзмацніць кантроль за распаўсюджваннем літаратуры антымільтарысцкага зместу [10, арк. 5]. Для гэтага рэкамендавалася «негласным путем» сабраць звесткі аб усіх кніжных складах і агенцтвах біблейскіх і трактатных таварыстваў, якія не знаходзіліся ў ведамстве Св. Сінода, аб нацыянальным і веравызнаўчым складзе іх служачых і іх адносінах да сектанцкага руху. У дачыненні Віцебскай губерні, на тэрыторыі якой пратэстанцкія канфесіі і іх адгалінаванні атрымалі найбольшае распаўсюджанне, паводле сакрэтнага паведамлення в.а. Віцебскага губернатара ад 10 ліпеня 1916 г. «книжных складов и агентств Библейских и Трактатных обществ, не находящихся в ведении Святейшего Синода» не мелася [6, арк. 15].

Такім чынам, пачатак вайны прынёс даволі значныя змены ў становішчы пратэстанцкіх (у першую чаргу лютэранскай) канфесій беларускай тэрыторыі, прычым выкліканы яны былі не толькі і не столькі неабходнасцю прыстасавання да новых умоў ваеннага часу, колькі стаўленнем да іх з боку ўладных структур.

Бібліяграфічны спіс

1. Беларусь в годы Первой мировой войны (1914—1918): сб. док. / сост.: В.В. Врублевский [и др.]; редкол.: В.И. Адамушко (пред.) [и др.]. — Минск, 2014. — 355 с.: ил.
2. Лиценбергер, О.А. Евангелическо-лютеранская церковь в Российской империи (XVI—XX вв.). — М.: Фонд «Лютеран. культур. наследие», 2003. — 543 с.
3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). — Фонд 1430. — Воп. 1. — Спр. 48733.
4. НГАБ. — Фонд 1430. — Воп. 1. — Спр. 49261.
5. НГАБ. — Фонд 1430. — Воп. 1. — Спр. 49343.
6. НГАБ. — Фонд 1430. — Воп. 1. — Спр. 49794.
7. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА). — Фонд 821. — Воп. 150. — Спр. 18.

8. РДГА. — Фонд 821. — Воп. 10. — Спр. 55.
9. РДГА. — Фонд 821. — Воп. 133. — Спр. 931.
10. РДГА. — Фонд 821. — Воп. 10. — Спр. 597.

Яноўскі Алег Антонавіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (Мінск, Беларусь)

ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА Ў ЛЁСАХ ВЫКЛАДЧЫКАЎ БДУ 1920-х гг.

У першым складзе выкладчыкаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, як не раз у розных выданнях 1920-х гг. агучвалася вельмі прыблізная лічба, было ўсяго каля сотні чалавек. Аб такой колькасці сведчаць і архіўныя дадзеныя. Так, у «Списках дел общего делопроизводства Белорусского государственного университета. Личные дела профессуры» менавіта пад 1921 г. сярод прынятых на працу ў БДУ названы прозвішчы 51 выкладчыка — ад прафесара да дацэнта [1]. А ў адной з першых справаздач БДУ перад урадам ССРБ былі прыведзены некалькі больш дакладных лічбаў: «Асабовы склад БдЗУ ў 1921/22 ак. г. быў наступны. Настаўніцкага пэрсаналу было ўсяго 81 чалавек, у тым ліку: прафэсароў — 14, выкладчыкаў — 40, асыст. — 10, лектароў па чужазем. м. — 9» [2, арк. 35].

Праз год-два іх колькасць павялічылася, але не зашмат: у 1927 г. ва ўніверсітэце працавалі 49 прафесараў, 51 дацэнт, 74 асістэнты, 8 выкладчыкаў моў, 39 ардынатароў медфака і 36 выкладчыкаў рабочага факультэта [3, с. 27]. У сховішчах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь на сённяшні дзень толькі асабістых спраў выкладчыкаў, супрацоўнікаў і студэнтаў БДУ за 1920—1940 гг., якія сабраны ў трэцім вопісе 205-га фонду, захоўваецца каля 10 тысяч (дакладна — 9740).

Гэтыя лічбы неабходна было прывесці, каб пазначыць той відавочны факт, што тэма выступлення вельмі шырокая. Каб дасканальна разгледзець жыццёвыя і творчыя абставіны, якія былі наканаваны многім з першых выкладчыкаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, то спатрэбіцца форма манаграфіі, а не кароткага выступлення. Але незалежна ад формы прадстаўлення сама тэма, як падаецца, цікавая і ў нейкім сэнсе знакавая. Чаму? Адзеля чаго патрэбны падобны разгляд? Толькі з нагоды сумнага юбілею? Упэўнены, што аналіз некаторых фактаў з біяграфій ваенных гадоў самых розных інтэлектуалаў (па